

Ринок фінансово-банківських послуг

Євген САВЕЛЬЄВ

**МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ
В УКРАЇНУ ТА ЧЕРЕЗ НЕЇ**

Резюме

Розглянуто теоретичні основи міжнародного руху капіталу. Сформульовано деякі нові тенденції на ринках капіталів, шляхи оновлення українського фінансового ринку та його інтеграції у світовий. Обґрунтовано створення українських офшорних зон як зон фінансових послуг, що альтернативні існуючим. Доведено доцільність проведення в Україні політики створення фінансового центру міжнародного рівня.

Ключові слова

Міжнародний рух капіталу, прямі іноземні інвестиції, портфельні іноземні інвестиції, міжнародний кредит, міжнародні фінансові центри, інтернаціоналізація банківської концентрації капіталу, інтернаціоналізація розміщення капіталу, офшорні зони.

1. Тенденції міжнародного руху капіталу

Питання обсягу і напрямків міжнародного руху капіталу економісти досліджують традиційно. Вони увійшли до всіх підручників з макроекономіки, міжнародної економіки, фінансів та інших економічних дисциплін. Най-

© Євген Савельєв, 2005.

Савельєв Євген, докт. екон. наук, професор, Тернопільська академія народного господарства, Україна.

частіше їх трактують як «транзакції, що викликають зміни у рівні і/або структурі боргових вимог та зобов'язань» [21: 19]. Якщо логічно продовжити це висловлювання, то можна зрозуміти, що йдеться про дві модельні ситуації. По-перше, будується чиста модель потоку. Рух капіталу в цих моделях відноситься однаково до балансу поточних операцій та сальдо валютного балансу. По друге, моделюються варіанти із запасами, що змінюють структуру міжнародного капіталу. Самі моделі мають мікроекономічну основу, але формуються в макроекономічних рамках. Зрозуміло, що можливий і синтез цих моделей з метою акумуляційних процесів із структуруванням капіталу [21: 19].

Міжнародний рух капіталу у найбільш загальному вираженні – це розміщення і функціонування національного капіталу за кордоном. Суто економічна мета цього процесу – самозростання капіталу. За визначенням С. Мочерного, «міжнародний рух капіталів – переміщення капіталу в різних формах (грошовій та матеріальних ресурсів) з одних країн в інші з метою отримання прибутку, розв'язання певних економічних, соціальних (іноді – політичних) проблем як країн-експортерів його, так і країн-імпортерів» [6: 407–408].

Міжнародний рух капіталу може здійснюватись у формі прямих і портфельних іноземних інвестицій та міжнародного кредиту. Прямі іноземні інвестиції – це вкладання капіталу задля отримання довгострокового контролю над іноземною фірмою і забезпечення цього інтересу завдяки праву власності та відповідного права в управлінні. Портфельні інвестиції не дають права безпосереднього контролю над об'єктом вкладання, але дають право на отримання доходу. Принципові розбіжності між прямими і портфельними інвестиціями можна простежити за даними порівняльної табл. 1.

Таблиця 1.

Порівняння прямих і портфельних інвестицій

№ п/п	Критерії	Прямі іноземні інвестиції	Портфельні іноземні інвестиції
1.	Головна мета	Контроль над іноземною фірмою	Отримання високих прибутків
2.	Шляхи досягнення мети	Організація і здійснення виробництва за кордоном	Купівля іноземних цінних паперів
3.	Методи досягнення мети	<ul style="list-style-type: none"> • повне володіння фірмою; • придбання контрольного пакету акцій (мінімум 25%) 	Утримання або продаж цінних паперів залежно від кон'юнктури ринку
4.	Форми доходу	Підприємницький прибуток	Дивіденди, відсотки

Міжнародний кредит – це вивіз капіталу в позиковій формі. У широкому розумінні, він включає всі міжнародні переміщення капіталу за винятком прямих іноземних інвестицій. У вузькому розумінні, міжнародний кредит – це позика в грошовій чи товарній формі, що надають кредитори однієї країни на умовах повернення, терміновості і виплати відсотків позичальнику іншої країни.

До 50-х років ХХ ст. практично єдиним експортером фінансового капіталу були США. Країни, що найбільше постраждали під час Другої світової війни, до цього виступали як бенефіціари іноземного фінансового капіталу. Лише з другої половини 1950-х рр. експорт капіталу набрав якостей суттєвого фактора зростання в інших промислово розвинутих країнах. Пізніше до них приєдналися і деякі нафтодобувні країни Перської затоки.

Вивіз капіталу приводить до **виникнення великих міжнародних корпорацій**, що мають підприємства в різних країнах. Провідним типом таких корпорацій є транснаціональні компанії (ТНК), які нині стали головним суб'єктом світових економічних зв'язків. Новітньою тенденцією світового розвитку стала якісна зміна мети економічної діяльності, що притаманна великій компанії, – не «максимізація прибутку», а «максимізація ринку». Як наслідок цього, сформована і розвивається глобальна мережа виробництва та збуту, коли ТНК вже не задовольняються створенням в окремих країнах виробництва із завершеним циклом. Вони намагаються спеціалізувати кожне підприємство глобальної мережі на найраціональнішому виробництві певного компонента, вузла для складання кінцевого продукту там, де це вигідніше. Отже, нині очевидний факт – існування глобальної мобільності виробничих факторів і підприємств, що переміщуються в напрямку тих країн, де вищий рівень прибутковості і сприятливіші умови діяльності.

Після Другої світової війни прискорилися тенденції щодо зростання обсягу зовнішньої торгівлі. Проте часто вони були пов'язані з експортом капіталу, який використовувався задля заохочення вивозу товарів за кордон. Це відбувалося за таких обставин:

- поширення вивозу капіталу в товарній формі (постачання машин, устаткування, технологій тощо);
- розвиток практики вивозу капіталу шляхом надання кредитів на придбання товару в країні-кредиторі;
- зростання внутрішньофірмових поставок товарів у межах ТНК як форми вивозу капіталу.

Серед нових аспектів вивозу капіталу, що визначають його стратегію, можна виділити наступні:

- освоєння й утримання своїх ніш на світовому ринку;
- долучення до науково-технічного управлінського досвіду інших країн;

- подолання митних бар'єрів окремих країн і регіональних угруповань;
- структурна перебудова міжнародного розподілу праці.

Початком сучасного етапу розвитку міжнародного руху капіталу належить вважати 90-ті роки минулого століття. Його особливість полягає в тому, що головною рушійною силою інтернаціоналізації світової економіки стали міжнародні фінанси. Їхній розвиток почав випереджати зростання виробництва й експорту. Хоча міжнародна торгівля не втратила своєї ролі фактора поглиблення міжнародного розподілу праці та посилення взаємозалежності національних економік, вона все більшою мірою поступається лідерством міжнародним валютно-кредитним і фінансовим зв'язкам.

Висловлені міркування можуть бути проілюстровані відповідною статистикою. Якщо в 1982–1991 рр. середньорічні темпи зростання світового товарообігу випереджали зростання світового ВВП, то в 1992–2001 рр. – вдвічі [18: 197, 225, 226]. Що ж до розвитку фінансової глобалізації, то вона виявляється у високій мобільності, збільшуваній масштабності, диверсифікації та інтеграції фінансових ресурсів і потоків. На початок століття обсяг капіталу, розміщеного за кордоном, вирівнявся зі світовим валовим продуктом. У 2001 р. іноземні активи у розвинутих країнах становили майже \$28 трлн., в економіках, що розвиваються і трансформуються, – \$2,5–3,0 трлн. [15; 19; 23: 63, 65, 258]. Денний обіг світового валютного ринку збільшився з \$60 млрд. у 1983 р. до \$1,5–2 трлн. у 2001 р. Чистий обсяг євровалютного ринку в банківських зобов'язаннях в іноземних валютах з 1985 р. по 1999 р. зріс у 3,1 рази і становив більш ніж \$6 трлн., а його валовий обсяг, у т. ч. міжбанківські операції, перевищив \$10 трлн. [13: 115]. Розмір річного синдикуваного кредитування збільшився з 1990 р. по 2000 р. у 7,5 разів і становив близько \$1,5 трлн. Річна емісія міжнародних боргових зобов'язань зросла за 1994–2000 рр. в 2,6 рази і становила \$939,2 млрд., при цьому обсяг ринку міжнародних боргових цінних паперів у 2000 р. перевищив \$6 трлн. [13: 453; 16: 17; 17: 20, 21]. Особливо вражає масштабність глобального ринку деривативів, що обслуговує управління валютними, відсотковими та іншими ризиками, які виникають при здійсненні фінансових операцій. На рубежі століть він сягнув майже \$110 трлн. [17: 22–24].

До відзначених тенденцій варто додати також те, що в умовах глобалізації всі країни перетворилися на позичальників, незалежно від їхнього місця у світовій фінансовій ієрархії. Зовнішні запозичення, борги кредиторам-нерезидентам та їхнє обслуговування безповоротно ввійшли до механізму функціонування національних економік. А найбільшим боржником стали США, чиста зовнішня заборгованість яких у 2001 р. становила \$2,3 трлн. [18: 918]. Запозичення у нерезидентів призначені для врегулювання зовнішніх розрахунків, покриття дефіциту бюджетів різних рівнів, поповнення державних пенсійних та інвестиційних фондів, здійснення структурних перетворень, виконання соціальних програм тощо.

Розвиток міжнародного руху капіталу призвів до формування економік із хронічними фінансовими дефіцитами та механізмів функціонування таких економік. Завдяки цьому вдається уникати великих кризових явищ. На основі ретельно розробленої системи зростання зовнішнього боргу і платежів, нових запозичень та обслуговування платежів чимало розвинутих країн і країн, що розвиваються, здійснюють свій успішний розвиток. За таких умов вони мають можливість отримувати постійний притік іноземних ресурсів у формі прямого інвестування, розміщення акцій серед нерезидентів і запозичень на світових фінансових ринках. Життєздатність економік із хронічними фінансовими дефіцитами підтверджує те, що світова економіка вже три десятиріччя функціонує в дефіцитному режимі з постійним від'ємним сальдо зі світових поточних розрахунків і з перевищенням світових інвестицій над світовими заощадженнями. Феномен успішного розв'язання протиріччя між дефіцитністю ресурсів і достатністю умов розвитку можна, мабуть, пояснити тим, що у новій економічній ситуації відбувається розширення фінансового співробітництва, яке спрямоване на використання фактора розширення зовнішньої заборгованості в умовах міжнародної мобільності капіталу, що зростає.

Глобалізація економіки ускладнює регулювання національних ринків, тому що нині як самовідновлювана система виступає не господарство окремої країни, а світове господарство загалом. При цьому, як пишуть В. Пефтієв і В. Черновська, «роль власне національної держави відходить на другий план, транснаціональний капітал перебуває поза юрисдикцією цих держав» [8: 42]. У цьому треба вбачати нову тенденцію щодо розвитку протиріччя між обмеженістю економічних регуляторів національними рамками і вільним рухом капіталів. Економісти і політики пошукують методи та форми вирішення цього протиріччя. Найбільших успіхів у цьому досягнуто створенням Європейського Союзу, фінансова архітектура якого не потребує регіональних і національних рішень для перетину кордонів та інтеграції. Однак протиріччя між національними інтересами та інтересами, що пов'язані з використанням переваг вільного руху капіталу, даються взнаки. Характерним є випадок з об'єднанням фондових бірж – Лондонської і Франкфуртської. Воно могло б створити для німецьких і британських компаній єдиний ринок з обсягом капіталу в \$12 трлн. Однак його створенню зашкодили труднощі розробки концепції злиття. Акціонери Лондонської фондової біржі побоювалися надмірного контролю німецької біржі, німці побачили в цьому загрозу втрати позицій біржі Франкфурту-на-Майні і перетворення її на філію Лондонської біржі.

Протиріччя проявляється в тому, що, як пише Л. А. Вірван, «фондові біржі Європи виявилися неспроможними працювати як інтегрований фондовий ринок, водночас усі розуміють безглуздість намагань зберегти старомодні торгові майданчики, тоді як сучасні технології дають змогу клієнтові торгувати з терміналу, розташованого у будь-якій точці земної кулі» [2: 119]. Безперечно, загострення світової конкуренції спонукає врешті-решт до створення біржових альянсів і конгломератів усіляких фінансових утворень. Саме так змушені будуть фінансисти і підприємці відповідати на виклики

часу, що можна вважати передоднем формування інфраструктури глобального ринку й упорядкування світового фінансового середовища з урахуванням потреб усієї валютно-фінансової системи. Його основні контури, що окреслюються із нинішніх стовпів світового фінансового ринку, – це Франкфуртська й Лондонська фондові біржі, CBOT (Chicago Board of Trade) та NASDAQ.

Протиріччя між обмеженістю економічних регуляторів рамками національної держави і вільним рухом капіталів певний час буде активніше розв'язуватися на регіональних рівнях. Цей процес розвиватиметься в формі створення структур типу зони євро, зон вільної торгівлі, митних союзів, економічних союзів тощо. У кожному разі відбувається узгодження наднаціональних норм і правил регулювання з національними, широкомасштабна інформатизація, забезпечення прозорості економічного простору, формування світової комунікаційної мережі та ін. Але при цьому тенденція виглядає таким чином, що наднаціональні регулятори розробляють, а національні коригують відповідно до міжнародних норм, або ж на національному рівні елементарно вводять міжнародні норми. При цьому пріоритетною сферою стають загальносвітові норми, тому що світові кризи не обходять жодної країни, яка інтегрується у міжнародний ринок. У цьому відношенні справедливо висловився Дж. Сорос: «Підтримання стабільності на ринках має стати метою державної політики. Це саме той загальний принцип, який мені хотілося б тепер запропонувати».

Підтримання уніфікованих правил і регламентів, єдиних для всієї міжнародної системи, – домінуюча ознака світової економіки, що має тенденцію до поширення. Її найяскравіше можна спостерігати у банківській сфері, через яку відбувається колосальне переміщення капіталу, що здатне породжувати ризики і кризи планетарного масштабу. Глобальне управління банківською стратегією стане якісно новим після впровадження зведення нормативів, що отримали назву «Базель-2». Воно містить рекомендації з удосконалення техніки оцінки ризиків і управління ними, а також з розвитку нагляду за ризиками, станом ризик-менеджменту та ринкової дисципліни. Система «Базель-2» пропонує нові підходи до оцінки достатності капіталу. Передусім, документ дає можливість здійснення декількох варіантів оцінок кредитних ризиків банків, від найпростіших до найскладніших, що дасть змогу банкам відносити позичальників до тієї чи іншої групи з огляду на можливі втрати. Українська банківська система розпочне використання європейських методів оцінки ризиків не раніше 2006 р.

Принципово новим у системі «Базель-2», порівняно з системою «Базель-1», є оцінка всіх операційних ризиків, підвищення інформаційної відкритості банків і транспарентність капіталу. До операційних ризиків віднесені прямі і непрямі втрати, що викликані помилками або недосконалістю процесів і систем в організації, помилками чи недостатньою кваліфікацією персоналу, а також несприятливими зовнішніми подіями нефінансової природи (ризик: персоналу, процесу, технологій, середовища, фізичного втручання). Положення щодо операційних ризиків передбачені Базельським коміте-

том з метою спонукання банків до розробки і впровадження системи внутрішнього контролю, підрахунку таких ризиків та вдосконалення ризик-менеджменту загалом.

Незважаючи на те, що Україна розпочне впровадження системи «Базель-2» після того, як це зроблять країни Базельського комітету¹, вже нині до неї висувують вимоги, що базуються на рекомендаціях системи «Базель-2». Так, однією з умов Меморандуму про співробітництво між урядом України і МВФ є розкриття інформації про власників українських банків. У питаннях прозорості наголошено на регулюванні операцій між «взаємопов'язаними» сторонами, коли і банк, і компанія є акціонерами.

2. Міжнародні фінансові центри

Суб'єктами-носіями руху капіталу є банки. В основі їхніх рішень щодо вивозу капіталу за межі своєї країни лежить наявність розбіжностей між національними ринками і системами державного регулювання економіки. Ці фактори обумовлюють виникнення і розвиток мультинаціональних банків як феномена економічної глобалізації.

У міжнародному русі капіталу варто розрізнити інтернаціоналізацію банківської концентрації капіталу і його розміщення. Вони не є тотожними. Банківська концентрація капіталу виражається у створенні філій банків, що обирають стратегію інтернаціоналізації, і пов'язана з наявністю розбіжностей у державному регулюванні економіки. Для розміщення капіталу вирішальним є попит на капітал і ризики його ввозу до певної країни.

Банківська концентрація капіталу приводить до виникнення та розвитку міжнародних фінансових центрів. Їхнє формування визначають переважно дві особливості систем державного регулювання економіки: інтенсивність і структура. У світовій економіці завжди існує група країн, рівень державного регулювання економіки в яких нижчий, ніж в інших. А це означає, що для банків, розміщених у країнах із суттєвими обмеженнями і втручаннями (включно економічними) у банківську діяльність з боку держави, виникає стимул до пошуку можливостей економії витрат регулювання на ринках інших держав. Наслідком розвитку такого роду процесів стає концентрація банків різних країн у певних центрах міжнародної економіки, для яких є характерним суттєво нижчий рівень державного втручання.

Варто зазначити, що під системами регулювання економіки розуміють вектор різних видів регулювання, які найчастіше тим чи іншим чином допо-

¹ Базельський комітет з банківського нагляду створено у 1975 р. з ініціативи керуючих центральними банками десяти країн і є одним з найавторитетніших та визнаних світовим співтовариством регуляторів у галузі корпоративного управління кредитних організацій.

внюють один одного, – це прийнято називати комплементарністю. Розбіжності у регулюванні можуть виникати через різноманітність національних комбінацій векторних елементів. На цій підставі можна стверджувати, що наявні і потенційні фінансові центри пропонують різні переваги регулюючого характеру. Водночас справедливим є також висновок, що як рівень, так і структура регулювання можуть призводити до виникнення розбіжностей у міжнародних витратах на регулювання. Разом із тим, існують фактори комплементарного характеру, які не є результатом спеціального регулювання діяльності банківської системи, однак створюють сприятливі умови для виникнення фінансових центрів. Серед них можна виділити наявну інфраструктуру (наприклад, телекомунікації), розташування всередині часового поясу, географічну близькість до індустріальних країн, політичну стабільність [12; 20].

Залежно від комбінацій елементів вектора регулювання між собою та з комплементарними факторами формуються специфічні переваги міжнародного фінансового центру [14: 17]. Якщо як критерій обирають розрізнення походження і використання фінансових засобів, що обертаються у різних фінансових центрах, то можна назвати чотири основних типи фінансових центрів [19]:

1. **Облікові центри** (Багами, Ісландія). Вони пропонують міжнародним банкам перш за все податкові переваги, внаслідок чого процес міжнародного посередництва охоплює фінансові ресурси, що обертаються на користь нерезидентів або між ними. Природно, вимоги до інфраструктури в облікових центрах відносно невисокі.
2. **Центри фінансування (консолідації)** (Сінгапур, Панама). У таких фінансових центрах акумулюють «офшорні» ресурси інших областей ринку для використання у власному регіоні.
3. **Центри накопичення** (Бахрейн). Через високий рівень внутрішніх заощаджень і незначну абсорбцію на національному рівні фінансові ресурси переводять з власного на інші ринки.
4. **Первинні центри** (Лондон). Їм притаманний глобальний характер походження і використання ресурсів при домінуванні міжнародного посередництва. Оференти і клієнти таких центрів походять переважно з високорозвинутих індустріальних країн. Функціонування первинних центрів можна представити як «поворотне коло» міжнародного розподілу капіталу. Вони покривають весь спектр фінансових послуг офшорного типу від торгівлі євровалютою до андеррайтингу (розміщення) євробондів на основі використання міжнародного фінансового маркетингу, об'єднання у синдикати і менеджменту єврокредитів.

Варто відзначити особливе місце Лондона в офшорному бізнесі. Мабуть, про це місто можна говорити як про його столицю. При цьому маються на увазі не тільки і, можливо, не стільки особливості фінансових послуг ба-

нківських структур англійської столиці, скільки її контроль над цим бізнесом. Справа в тому, що офшори – це нинішні або колишні британські колонії. Там активно діє «Національна служба Британської розвідки (NCIS)», доволі відчутною є британська присутність (набагато більше, ніж американська). США в офшорах можуть бути помітнішими, навіть брутальнішими, але британці працюють тонше – у них більший колоніальний досвід. Зрештою, ще 200 років тому США були лише колонією Великобританії, і чимало лондонських банків ще за тих часів вважалися старими.

Варто пригадати, що в Лондоні в 1555 р. за прямою вказівкою парламенту було відкрито «Московську компанію», яку вважають попередницею не тільки Ост-Індійської та Вест-Індійської компаній, а й транснаціональних корпорацій ХХ ст. Лондон став головним місцем проживання «нафтових королів» з території колишнього Радянського Союзу, оскільки він є й місцем концентрації людей звідусіль, особливо, звичайно, з країн Британської Співдружності. І так було завжди протягом останніх 400 років: повалені династії, вигнані тирані, представники кращих родин Індії та Чорної Африки – всі вони, зрозуміло, разом із вивезеними з історичної батьківщини капіталами опинялися поблизу лондонського Сіті.

Як критерії типізації міжнародних фінансових центрів широко використовують такі поняття, як географічне поширення послуг, а також їх види і різноманітність. За географічним критерієм розрізняють регіональні, національні і міжнародні фінансові центри. У дослідженнях Університету Франкфурта-на-Майні, що здійснюють під керівництвом проф. П. Шпана (P. Spahn) і проф. У. Ван ден Буша (U. van den Busch), класифікують міжнародні фінансові центри за кількістю топ-банків, які включено до 500 найбільших банків світу (табл. 2).

Для проектування становлення і розвитку міжнародних фінансових центрів в Україні важливо розглянути класифікацію, яку подають П. Шпан і Ван ден Буш. Вони виділяють наступні типи.

1. Національно орієнтовані, в яких здійснюють операції із задоволення потреб національних клієнтів щодо фінансування та капіталовкладення. До них належить більшість фінансових центрів Європи, серед яких типовими є Відень, Лісабон і Стокгольм. Фінансові центри типу Франкфурту і Парижу, Мілану і Мадриду мають яскраво виражений інтернаціональний характер через високу питому вагу операцій на світовому ринку, особливо біржових. Разом із тим, вони відіграють істотну роль і в національній економіці.

2. Глобальні центри, у яких здійснюють фінансові операції, що переважно не мають конкретного відношення до визначеної національної економіки. Як правило, до них відносять Лондон, Нью-Йорк і Токіо. З огляду на суттєве зростання значущості фактора часу при здійсненні фінансових операцій (наприклад, валютних угод та їхніх деривативів), ці фінансові центри перетворилися водночас у найважливіші у своїх часових поясах, особливо для вирішення задач, пов'язаних із захистом від ризиків.

Таблиця 2.

**Ранжування фінансових центрів Європи за кількістю топ-банків,
що включені до 500 найбільших банків світу**

Місто	Кількість 500 топ-банків	Місто	Кількість 500 топ-банків
Лондон	201	Відень	32
Франкфурт	107	Варшава	31
Париж	90	Лісабон	26
Мілан	75	Прага	25
Мадрид	75	Афіни	24
Люксембург	67	Стокгольм	22
Брюссель	63	Копенгаген	20
Цюріх	53	Дублін	19
Амстердам	40	Осло	14
Женева	40	Хельсинки	11

Джерело: 22: 32.

3. Орієнтовані на виконання операцій певних видів. Такі фінансові центри поділяють на транзакційні (transaction centers) та облікові (booking centers) [20: 4]. Вони відрізняються один від одного тим, що у транзакційних центрах розробляють інноваційні проекти вирішення комплексних фінансових та інвестиційних проблем, а в облікових центрах здійснюють виключно фінансові операції з обслуговування руху капіталу, який направляють перш за все на здійснення проектів, що започатковуються в транзакційних центрах. Завдання, які виконують в облікових фінансових центрах, мають стандартизований і делокалізаційний характер. Деякі з фінансових центрів делокалізаційного спрямування намагаються отримати прибуток з особливих регуляційних та податкових рамок умов і діють як «центри поштових скриньок» (так звані офшорні центри), тобто такі, що використовуються лише для конфіденційних недорогих операцій. До фінансових центрів облікового характеру належать як території типу Бермудів чи Кайманових островів, так і Люксембург та Ліхтенштейн. Навпаки, Лондон, Париж і Франкфурт є типовими прикладами транзакційних центрів.

4. Спеціалізовані фінансові центри. При розрізненні фінансових центрів за рівнем спеціалізації виходять з того, що в жодному з транзакційних центрів неможливо здійснювати всі види операцій. Наприклад, Единбург є важливим центром управління майном (Asset management), проте він не має власної біржі і не спромігся поки що стати центром корпоративних фінансів. Женева відома як визначний європейський центр для отримання банківських послуг фізичними особами (Private Banking), чого не можна сказати про фінансування підприємництва. Натомість навряд чи знайдеться

вид фінансових операцій, який не вдалося б провести в Лондоні. Ось чому Лондон, на відміну від Единбургу або Женеви, не може вважатися спеціалізованим фінансовим центром. Для нього точнішим буде визначення універсального.

Усі міжнародні фінансові центри виконують функцію здійснення фінансових трансакцій з відносно меншим механізмом регулювання, порівняно з тим, що діє на батьківщинах клієнтів. Власне міжнародні фінансові центри утворюються там, де вкладники капіталу мають можливість отримувати надприбутки на трансакційних операціях [11: 512]. Присутність банків у багатьох фінансових центрах дає змогу займатися глобальним і ефективним арбітражем у сфері регулювання [14: 17].

При аналізі рейтингів фінансових центрів кидається в очі, що конкуренція між ними розвивається доволі гостро, і лідерам нелегко утримувати позиції, які вони колись посіли. Багато в минулому слабших фінансових центрів нині тиснуть фаворитів і займають вищі позиції в рейтингах. Розглядаючи цю тенденцію з точки зору українських стратегічних інтересів, можна заряджатися оптимізмом щодо постановки завдання зі створення і розвитку в Україні міжнародних фінансових центрів. Треба сміливіше виходити на світові фінансові ринки як справжні фінансові гравці, а не як торговці «second hand», включитися у конкуренцію з титулованими гравцями, подати новіші, а ще краще альтернативні пропозиції споживачам фінансових послуг і розпочати «набирати бали».

Дані, наведені у табл. 3, показові для таких «новачків» на фінансовому ринку, як Україна. Зазначимо, що в період з 1990 р. по 2002 р. лише п'ять фінансових центрів утримали свій status quo – Лондон, Париж, Франкфурт, Брюссель і Амстердам. Барселона з 11-го місця перейшла на 6-те, Мадрид – з 17-го на 7-ме, Мілан – з 17 на 8-ме, Берлін – з 15-го на 9-те, Цюрих – з 7-го на 10-те і Мюнхен – з 12-го на 11-те. Отже, ніщо не вічне під місяцем. Вже визначаються зміни й у першій п'ятірці. Франкфурт після того, як у ньому розмістив свій головний офіс Європейський центральний банк, претендує на місце Лондона. В той час як Франкфурт і Берлін набирають «силу», інші лідери з німецьких фінансових центрів втрачають свої позиції. Так, Дюссельдорф з 6-го місця у 1990 р. перемістився на 13-те, а Гамбург з 14-го – на 18-те. У цю конкуренцію можуть втрутитися й нові фінансові центри, які можна створити у нових незалежних країнах. Однією з них є й Україна, і не можна виключати, що її лідери не «замахнуться» на певне місце у світовій ієрархії фінансових центрів.

Загалом справедливо зазначає З. Луцишин, що нині відбувається модифікація причин формування фінансових центрів та втрата світогосподарських зв'язків класичної першопричини вивозу «надлишку» капіталу для отримання «надприбутку». Щоправда, втративши свою першість, вона все ж таки зберегла свої позиції – мотиваційні, спонукальні, фінансові та психологічні [5: 41].

Таблиця 3.

Рейтинг європейських фінансових центрів

Фінансові центри	2002	2001	1995	1990
Лондон	1	1	1	1
Париж	2	2	2	2
Франкфурт	3	3	3	3
Брюссель	4	4	4	4
Амстердам	5	5	5	5
Барселона	6	6	6	11
Мадрид	7	8	9	17
Мілан	8	11	10	9
Берлін	9	9	15	15
Цюрих	10	7	7	7
Мюнхен	11	10	12	12
Довідково				
Дюссельдорф	13	17	10	5
Гамбург	18	18	19	14

Джерело: Haley and Baker, European Cities Monitor 2002.

Разом із тим, все чіткіше можна спостерігати тенденцію до зростання могутності міжнародних фінансових центрів і нарощування їхньої кількості. На тлі глобального наростання потоків капіталу вона швидко розвиватиметься. В усьому світі це нове явище уважно вивчають, щоб отримати вигоди від нових викликів на міжнародному фінансовому ринку. Не має запізнитися й Україна до участі у формуванні нової мережі фінансових центрів.

3. Формування в Україні фінансових центрів міжнародного рівня

Економіка України наближається до того типу, який прийнято називати наздоганяючим. До нього належать країни, що розвиваються, та перехідні країни. Вони нині формують свої фінансові ринки та інтегруються до світового фінансового ринку, займаючи на ньому доволі скромне місце (7–8%). Капіталізація ринку акцій країн з ринками, що формуються, за 1990–2001 рр. зросла в 4,0 рази, їхня заборгованість з боргових цінних паперів виросла в 5,2 рази. Перше місце з цінних паперів належало Китаю, друге – Кореї, третє – Бразилії [9: 19, 20, 23, 53].

Україну лише умовно можна віднести до країн з наздоганяючим типом економіки, тому що їй ще треба буде вийти на той рівень розвитку, який вона мала до 1990 р. Наші розрахунки свідчать про те, що для цього необхідно щонайменше 5 років. До того ж на державному рівні навіть не ставиться завдання щодо надолуження відставання не те що від промислово розвинутих країн, а й навіть від країн із перехідною економікою, більшість яких за останні 10–15 років значно «обійшли» Україну в своєму розвитку. У зв'язку з цим щодо України радше говорити про економіку відновлення.

Трохи інакша ситуація складається в системі фінансових відносин у тому сенсі, що до проголошення незалежності Україна практично не мала фінансового ринку. Лише з часів самостійності в рамках переходу до ринкової економіки розпочався процес становлення фінансового ринку. Він відбувається надто повільно і нерівномірно. Про український фінансовий ринок найімовірніше говорити як про такий, що перебуває у процесі виникнення і становлення. Нерозвиненість грошово-фінансової та банківської інфраструктури, висока питома вага держави на кредитному ринку, низька капіталізація ринку акцій, олігополічність (обмежена кількість компаній з акціями, за якими здійснюється котирування) – це типові риси українського фінансового ринку. Достатньо сказати, що капітал усіх українських банків дорівнює капіталу четвертого за рейтингом польського банку. Акціонерні компанії та фондовий ринок, хоча й виникли, але ще функціонують у вузькому, майже замкненому колі невеликої кількості олігархів і політиків

Особливо низький рівень розвитку мають біржовий і міжбанківський ринки цінних паперів та похідних фінансових інструментів, що робить майже неможливим здійснення спекулятивних операцій і хеджування. Іноземний ринковий капітал (за винятком прямих інвестицій) надходить на український ринок переважно через придбання нерезидентами бондів і акцій, що випускають уряд та інші офіційні емітенти, а також через надання міжнародних банківських кредитів державним і приватним позичальникам.

У наукових і бізнесових колах точаться гарячі дискусії щодо плюсів і мінусів фінансової глобалізації. Більшість сходиться на тому, що чимало держав, які розвиваються, не змогли одержати всіх переваг від глобалізації. Дослідження МВФ, Світового банку, інших міжнародних організацій свідчать про надмірне збільшення боргових зобов'язань, недостатність інвестиційних ресурсів, незадоволений попит на міжнародні кредити, великі ризики від дотримання режимів фіксованих валютних курсів та інші вади постсоціалістичних країн.

В Україні настала пора нарешті усвідомити, що більшість фінансових проблем, особливо пов'язаних із браком ресурсів, є наслідком пасивної політики держави (і через це – вітчизняних підприємців) на фінансових ринках. Очевидним є відставання від сусідів у розвитку фінансового ринку. Знаходяться між великими країнами й угрупованнями – Європейським Союзом, Балканськими країнами, Східною Європою, Росією, Туреччиною і кавказькими країнами, Україна має безперечно слабший за їхні фінансовий ринок,

окрім хіба-що Грузії та Вірменії. Це зовсім не відповідає її геополітичному положенню. Дуже часто в економічній літературі наводять факти, що вся банківська система України дорівнює восьмому за рейтингом польському банку. При цьому у Польщі функціонує 60 комерційних банків і 600 – кооперативних [7: 41].

Попри всю нерозвиненість фінансово-банківської системи України і відповідно до ринку фінансових послуг, є достатньо підстав для постановки проблеми щодо формування в Україні фінансових центрів світового значення. Серед перших треба назвати часовий фактор – Україна перебуває на роздоріжжі, вона має обрати свої напрямки, шляхи і швидкість руху. Потім буде запізно або доведеться повертатися назад. Вчасно поставлена мета сприятиме швидшому руху до неї.

По-друге, Україна є великою державою на європейському континенті – за площею, населенням і потенціалом. За таких показників країна не може довго пасти задніх. Інакше вона позбудеться самостійності – спочатку в економічній, а згодом і в інших формах. Всі великі держави мають на своїй території міжнародні фінансові центри – США, Великобританія, Німеччина, Франція, Японія та інші. Такий процес відбувається й у Росії, причому доволі швидкими темпами.

По-третє, наявність у країні фінансового центру міжнародного значення створює сприятливий інвестиційний клімат і стає суттєвим фактором припливу ресурсів у таких розмірах, яких достатньо, щоби задовольнити попит економіки, яка набирає обертів, та взяти активну участь у бізнесі – у галузі фінансових ресурсів на міжнародному ринку. Саме такі центри можуть «годувати» економіку, яка з грайливої кішки перетворюється на ненажерливого тигра (якщо така перспектива приваблює країну).

По-четверте, Україна є країною, орієнтованою на експорт. Водночас вона є й великим імпортером. Це говорить про те, що національним фінансовим потокам притаманне перехресне переміщення капіталу. За таких умов банківська система України могла б успішно грати роль міжнародного фінансового посередника.

По-п'яте, нині відбувається перелив капіталу, особливо підприємницького, з розвинутих країн до країн, що розвиваються. Західні компанії віддають перевагу організації виробництва на сході для задоволення попиту, що зростає. Зрозуміло, що для супроводу цих процесів потрібні будуть солідні фінансові посередники у постсоціалістичних країнах, на роль яких могли б претендувати українські банки та страхові компанії за умов зростання їхньої солідності.

Формування фінансового центру міжнародного значення ставить чимало проблем, на які варто було б мати відповіді на початкових етапах. Якщо відомо, для чого його створювати, то тоді на порядок денний виходять два питання: де створювати такий центр, тобто в якому регіоні країни, і

як його створювати, з огляду на те, що це має відбуватися в рамках країни, яка розвивається.

Щодо місця розташування. У деяких країнах міжнародні фінансові центри знаходяться у столиці (наприклад, у Франції, Японії). Є країни, в яких міжнародні фінансові центри розташовані поза столицею, чим виражено відокремленість від національного уряду і, певною мірою, наднаціональний статус (США, Німеччина). Для України доцільним було б винесення фінансово-банківської столиці за межі Києва, незважаючи на те, що нині більш ніж 50% банків України мають свої головні офіси в столиці. Якраз реформа має зламати цю традицію, що своїми витокami сягає часів централізованої економіки. Через цю тенденцію зараз іде фактично формування одного потужного мегаполісу з високим рівнем організації підприємництва і життєвим рівнем. Цей процес можна було б позитивно оцінити, якби він не відбувався за рахунок регіонів, з яких іде вплив фінансового та інтелектуального капіталу.

Створення фінансового центру в Україні дало б можливість побудувати сучасний оазис для ведення справ у масштабах міжнародного рівня, де виникали б найсучасніші банки, біржі, страхові компанії, консалтингові фірми, навчальні та науково-дослідні заклади економічної спрямованості, готелі, спортивні споруди тощо. А починатися все має з Національного банку і деяких великих комерційних банків – вони першими мають в'їхати у нове місто як засновники фінансової столиці України.

Найкращим місцем для створення фінансової столиці є приморська територія зі зручним транспортним сполученням і сприятливим екологічним станом. Найімовірніше, для неї пасувало б територіальне розташування в районі Одеси. Завдяки цьому, фінансовий центр наблизитиметься до всіх шляхів сполучення. Одещина має розвинуті авіаційні, залізничні, морські та автомобільні траси, які прискорено розвиваються. Достатньо нагадати про будівництво автобану Київ – Одеса та плани побудови міжнародної автомагістралі навколо Чорного моря. Сприятимуть виникненню фінансового центру й екологічні фактори, особливо м'який клімат, наближеність до моря, наявність повітря зі змішаних морських і степових потоків, мережа курортів і баз відпочинку.

Переміщення фінансового центру з Києва не має надто турбувати в тому сенсі, що, мовляв, уже створено фінансову столицю і боляче буде руйнувати те, що є. Насправді потоки капіталу, що акумульовані у Києві, надто мізерні навіть за українськими мірками, а за міжнародними – взагалі несуттєві. Непереконливо і несолідно виглядають скромні, несучасні офіси, що їх придбали або відбудували банки. Україна тільки підходить до того часу, коли розпочнеться будівництво типових для великого бізнесу офісів банків і фінансових компаній.

Крок щодо створення фінансового центру з замахом на міжнародний рівень одразу висуне Україну на передній край потоків капіталу. Його вже не потрібно буде обходити. До нього тягнутиметься великий бізнес не тіль-

ки тому, що треба буде інвестувати в Україну, а й тому, що тут комфортно вести справи міжнародного рівня. За інших рівних умов для цього обиратимуться не тісні, задушливі й перенаселені європейські столиці, а міста, де все зроблено «з нуля» для задоволення сучасних потреб. Якщо до Києва солідні підприємці й менеджери їдуть з острахом, враховуючи близькість Чорнобиля, особливо коли йдеться про великі терміни перебування, то сюди мають їхати з цілком позитивними почуттями.

4. Офшор: українська альтернатива

Наприкінці 1950-х років у США виникло поняття «офшор», яким позначали місце, куди переміщували свою діяльність (перш за все, фінансову) компанії, що намагалися уникнути урядового регулювання і контролю, особливо податкового. Протягом півстоліття в різних частинах світу створювалися офшорні зони, у яких було вигідно концентрувати капітали і використовувати відкритість ринку. Нині настав час боротьби з системою бізнесу в офшорах. Наприклад, Центральний банк Росії виділив 48 країн, які віднесено до категорії офшорних через надання ними пільгового податкового режиму і складність (або відсутність) можливості розкриття й отримання інформації про проведення фінансових операцій. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2002 р. № 53 до офшорних віднесено 35 країн і територій, до яких пізніше було включено також Кіпр. Загалом же фахівці нараховують близько 60 країн, що надають податкові пільги і, відповідно, можуть бути віднесені до офшорних. Разом із тим, навіть деякі держави-офшорні зони змінюють своє законодавство і адаптують його до норм, прийнятих у більшості інших країн.

Чи означає це, що офшорні форми розвитку країн, які розвиваються, вичерпали себе? І так, і ні. Так, тому що, по-перше, розширюється коло країн-членів СОТ. Це приводить до зменшення митних бар'єрів міжнародної торгівлі. По друге, активізується боротьба з відмиванням «брудних» грошей і фінансуванням тероризму на міжнародному рівні. Міжнародна група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей ФАТФ (FATF – Financial Action Task Force on Money Laundering) складає «чорні» списки, до яких заносить країни, що не співпрацюють із нею у протидії цьому процесу. Україна попала до списку у вересні 2001 р. Наприкінці 2002 р. ФАТФ ввела санкції проти неї, які були скасовані у лютому 2004 р. після розробки національної системи протидії відмиванню коштів і проведення заходів щодо імплементації міжнародних стандартів. Нині у «чорному списку» ФАТФ перебувають острови Крук, Гватемала, Мьянма і Філіппіни.

Друга відповідь щодо вичерпання себе офшорними зонами полягає у наступному. Вони себе вичерпали як такі, що стояли поза законами інших держав і нормами міжнародного права та міжнародних стандартів. ФАТФ на липневому засіданні у липні 2004 р. прийняла нову стратегію, спрямовану

на те, щоби найближчим часом методи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму ставатимуть дедалі ефективнішими. Одночасно зменшуватиметься кількість лазівок у світовій фінансовій системі.

Іншою важливою подією останнього засідання ФАТФ стало затвердження разом зі Світовим банком і Міжнародним валютним фондом нової спільної методології щодо оцінки національних комплексів заходів для боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму. До цього кожна з цих трьох інституцій використовувала власну методику, через що іноді виникали різночитання та зростав обсяг іноземних узгоджень. Така єдність дій, поза сумнівом, підвищить ефективність контролю на міжнародному фінансовому ринку. Уже нинішнього року ФАТФ розпочне проведення нового раунду оцінок країн для визначення відповідності їхніх національних систем оновленій методології.

Отже, офшорні зони ХХ ст. не мають майбутнього. Але було б помилкою вважати, що офшорні зони взагалі вичерпали себе як трансфертні території руху капіталу. Вони повинні трансформуватися в зони фінансових послуг нового типу. У таких зонах мають бути виключені жодні можливості для «відмивання» брудних грошей і фінансування тероризму. Рівень протидії подібним тенденціям чи спробам в офшорних зонах має бути найвищим. Вони мають стати взірцем для інших територій і країн у проведенні чистих фінансових операцій.

Домінуючими принципами функціонування таких офшорів нового типу мають стати загальні принципи економічної політики, над розробкою й удосконаленням яких науковці б'ються ще з часів Адама Сміта, щоби привести їх у відповідність до умов розвитку економіки, адекватних новітнім часам. Йдеться передусім про найважливіші з них: а) прозорість; б) конкуренцію; в) верховенство закону, що загалом забезпечує однаковий, однорідний підхід до регулювання економіки і послідовне дотримання прав власності. Історія довела, що попри велику складність втілення цих принципів у дієві рішення, країни, які прагнули максимально точно їх дотримуватися, загалом домагалися найкращих результатів щодо довгострокового економічного розвитку.

Постає питання: яка доля спіткає ту значну кількість країн, що нині віднесені до офшорних зон? Виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що для них є дві альтернативи: перерости у звичайну країну з економікою, яка відповідатиме певним стандартам інших країн, або стати офшором нового типу. Наприклад, Кіпр стає країною, яка відповідає стандартам Європейського Союзу. Саме це дало підстави прийняти його до складу європейського співтовариства і робить безпідставним віднесення його до офшорних зон².

² У зв'язку з цим викликає подив запізніле рішення Кабінету Міністрів України (розпорядження від 29 березня 2002 р. № 156-р) щодо включення Кіпру до переліку офшорних зон. Мабуть, на це українських чиновників спонукав приклад Росії, де Кіпр завжди входив до подібного переліку.

Правомірно висунути на обговорення таку концепцію офшорної зони сучасності: це територія чи країна, де створені найсприятливіші умови для ведення чесного бізнесу й отримання фінансових послуг найвищого ґатунку. Серед них можна виділити наступні:

- надання всього спектру фінансових послуг: розрахункових, кредитних, інвестиційних, страхових;
- найсучасніший рівень фінансових послуг;
- найвища компетентність працівників сфери фінансових послуг;
- наявність легальних і дієвих схем податкового планування, що легко інтегруються в національні ринки;
- конкурентоспроможна податкова система, перш за все, завдяки низьким ставкам податку при невисоких витратах на військово-промисловий комплекс та утримання силових структур і бюрократичного апарату;
- надання консалтингових послуг зі сплати податків в офшорній зоні та на батьківщині;
- забезпечення незалежного міжнародного юридичного супроводу і захисту бізнесу в усіх країнах, де фірма здійснює свої виробничі і комерційні операції;
- високорозвинена інфраструктура;
- сприятливе культурне середовище та індустрія відпочинку;
- відсутність (низький рівень) економічної злочинності та криміналітету.

Задамо риторичне запитання: чи потрібно в Україні створювати офшорні зони на кшталт Британських Віргінських островів чи Віргінських островів США, Гонконгу (Сянгану) чи Сінгапуру, Швейцарії чи Люксембургу? Таке питання сягає більш загальної проблеми, а саме – історичної місії України. Мова йде про позиціонування країни взагалі (а нової країни особливо) стосовно зовнішніх процесів у світі, визначення її внутрішнього вибору та самопризначення. У світі триває пошук нової моделі міжнародного устрою, включно й економічного порядку, тому Україна також має визначитися, чи вона дотримуватиметься політики самозамкненості, чи розпочне торування шляхів до активної ролі у світовій історії і реалізує своє призначення як нова держава на світовій сцені. При цьому треба усвідомити, що нова країна, як немовля, має розпочати ходити, говорити, вчитися і, нарешті, давати адекватні та ефективні відповіді на виклики сучасності, тобто реалізувати свою місію. Інакше вона не потрібна світові і можна з упевненістю прогнозувати, що її поглинуть інші держави, яким це буде потрібно для виконання особливої ролі у новітній історії.

Зрозуміло, що визначення місця України у новій моделі світового устрою є надто багатогранною та багатоаспектною проблемою, що потребує здійснення цілої низки інтелектуальних проривів. Вони мають відбутись у різних сферах, особливо на міжнародних ринках інтелектуальних проєктів, геокультурних стратегій й цивілізаційних ініціатив. Однак спочатку Україна має заявити про себе на міжнародному ринку капіталів, знайти свою потрібність світу на ньому, а не обмежуватись усвідомленням потрібності світу для самої себе. У якісному сенсі це означає, що не тільки Україні має бути потрібен міжнародний ринок капіталів як бенефіціар вільних фінансових ресурсів, а й міжнародному фінансовому ринку має бути потрібна Україна.

Не можна не погодитися, що в такій постановці питання є велика питома вага економічного утопізму і романтизму. А проте, добре прораховані утопізм і романтизм є найперспективнішим прагматизмом. На початках це викликатиме багато критичних і скептичних суджень. Коли ж настане сприятливий час, за умов готовності скористатися ними, утопічні й романтичні ідеї стануть вирішальним рушієм змін. Коротка історія незалежності вже має такі приклади. Останній з них – перемога на конкурсі Євробачення Руслани Лижичко. До цього довго йшли українські співаки, і нарешті було отримано перемогу, яка змусила змінити чимало пріоритетів української бюрократії і розпочати прискорене створення українського культурного центру та осучаснення туристичної інфраструктури, без чого не може бути проведено наступний конкурс Євробачення.

Варто пам'ятати: досягає мети той, хто не знає, що цього зробити не можна, тобто романтик, утопіст, оптиміст. Хто б міг прогнозувати, що прибалтійські країни за десять років після розпаду Радянського Союзу спроможуться сягнути європейських стандартів? На цьому тлі Україні шкодить упевдженення, що вона ні за яких обставин найближчим часом не зможе жити і працювати по-європейськи.

Песимізм щодо можливостей України бути гідним партнером нинішніх воротил фінансового ринку може розвіюватися, якщо шукати в мінусових явищах позитивні моменти. Візьмемо відомий факт щодо низького рівня капіталізації українських банків, порівняно з банками провідних країн світу. Зрозуміло, що така статистика може бути прокоментована не на користь завдання досягнення успіху на міжнародному ринку капіталів. Однак звернемося до статистики – табл. 4 щодо кількості банків на 100 тис. чоловік у різних країнах світу. Нижче України посідають місця такі країни, як Данія, Бразилія, Туреччина, Єгипет. Ненабагато пунктів вище України перебуває чимало фінансово потужних країн – Іспанія, Бельгія, Великобританія. Попри те, що ці країни мають банки з незрівнянно більшими статутними фондами й обігом капіталу, у цій статистиці правомірно вбачати риси ментальності українця, які свідчать про його схильність до фінансового бізнесу.

Таблиця 4.

**Приблизні дані щодо кількості банків
на 100 тис. чоловік у різних країнах світу**

Країна	Населення, тис. чол.	Кількість бан- ків	Кількість банків на 100 тис. чол.
Люксембург	412	210	51,0
Ірландія	3500	1040	29,7
Італія	57180	876	15,3
Австрія	8188	906	11,1
Канада	30000	2350	7,8
Фінляндія	5116	361	7,1
Норвегія	4300	216	5,0
Німеччина	80000	4000	5,0
Японія	127000	6200	4,9
Швейцарія	7801	375	4,8
Франція	60180	2200	3,6
США	263034	8620	3,3
Португалія	9920	219	2,2
Нідерланди	15493	169	1,1
Росія	144000	1349	0,9
Бельгія	10143	89	0,9
Великобританія	58258	492	0,8
Іспанія	57333	387	0,7
Болгарія	8402	46	0,5
Чехія	12000	53	0,4
Україна	48055	161	0,3
Данія	81817	201	0,2
Бразилія	155000	217	0,1
Туреччина	68000	68	0,1
Єгипет	74700	67	0,1

Джерело: 3.

У показниках можливі відхилення, оскільки деякі з них узяті за різними країнами в різний час у період 1996–2003 рр.

Повертаючись до українського взірця офшорної зони, звернемо увагу на сам характер конструювання нових економічних і соціальних схем українського суспільства. Його особливістю є те, що ми весь час намагалися перенести на український ґрунт існуючі схеми приватизації, побудови фінансово-банківської системи, створення вільних економічних систем тощо. Коли світ шукав нові схеми, усвідомлюючи постаріння нині чинних, в Україні щойно розпочинали впровадження чинних, до того ж нерідко без достатньо-

го його знання й опанування досвіду. Це називалося «вдосконаленням в умовах ринку». Наслідком такого підходу ставало отримання результату, протилежного очікуваному. Головною помилкою була власне орієнтація на ноу-хау, що використовували інші, а не на випереджальний розвиток, не на створення нових альтернативних форматів.

Треба погодитися з ідеєю Центру соціальних досліджень «Софія» щодо необхідності «переходу від націонал-демократичного етапу реалізації свого проекту до геокультурного проекту «Україна». Від лінійної геополітики та човникової демократії світ перейшов до мережного багаторівневого впливу на процеси в окремих країнах і регіонах. Зворотною стороною частково делегованого суверенітету стає і залученість окремих сегментів національних співтовариств у глобальні й міжнародні механізми створення та дотримання нових норм, систем соціального й інформаційного контролю, забезпечення особистої та колективної безпеки, механізмів захисту і реалізації прав і свобод людини, нові міграційні потоки. Ігнорувати нову реальність або обмежуватися масштабом старих завдань – означає залучати країну в новий застій із безповоротними наслідками» [4].

Нині Україна й українці переважно долучаються до глобальних і міжнародних механізмів створення та дотримання нових норм і систем. Це в інноваційному плані над усяке порівняння легше, ніж робота над удосконаленням старого. Україна непогано «світиться» у миротворчих акціях, Співдружності Незалежних Держав, Європейському економічному просторі й інших нових утвореннях та ініціативах. Однак усюди вона є державою, яку залучили, а не такою, що ініціювала. Що ж стосується нового офшору, то це не вдосконалена форма економічного порядку, а альтернативна. Всі елементи його організації мають бути заряджені непримиренністю до будь-яких елементів затінення економіки. Новий офшор, або офшор по-українськи – це територія, що надає можливість вести бізнес підприємцям і фірмам, яких не влаштовує тінізація економіки, які хочуть знайти захист від свавілля чиновників, несправедливих податків, репресивних урядів. З огляду на позицію країн, громадяни яких переносять свою діяльність у новий офшор, це має спонукати їхнє керівництво до змін, реформ та інших кроків щодо покращення умов розвитку підприємництва. Отже, новий офшор – це форма випереджального розвитку, що є альтернативною наздоганяючому розвитку.

Переходячи до більшої конкретики, треба визначити території, на яких можна створити альтернативні офшори в межах України. Видається, що найбільш підготовленими для цього є Крим, Закарпаття й Одеса. Вони вже самі по собі інтернаціональні, адже багатонаціональні за складом населення. Тут здавна виникли і розвиваються традиції міжнародного бізнесу та співпраці з іноземними партнерами. Виділені регіони мають сприятливу культурну та кліматичну ауру. Інфраструктура фінансового бізнесу для початкового етапу введення концепції оподаткування у цих регіонах існує. Певною мірою про це свідчать дані табл. 5. Нині в Одеській області зареєстровано 10 банків, у Криму – 5 і в Закарпатті – 1. На їхній території відкрили свої філії всі великі українські банки. Хоча не можна стверджувати, що фі-

нансовий ринок цих регіонів вже функціонує за європейськими стандартами, їхня наявна якість може бути достатньою для початку, якщо не кваплячись налагодити швидко розбудову нових інституцій та реконструкцію існуючих. За часів незалежності ці регіони входять у коло лідерів економічного і соціального розвитку, висувають нові гуманітарні й економічні проекти, швидко інтегруються у світовий ринок.

Таблиця 5.

Кількість діючих банків України в 2000–2003 рр.

Регіони	Кількість діючих банків, одиниць			
	2000	2001	2002	2003
Усього	154	153	157	157
Автономна Республіка Крим	7	4	4	5
м. Київ	79	84	85	83
області				
Вінницька	–	–	–	–
Волинська	2	3	3	2
Дніпропетровська	12	11	13	12
Донецька	9	8	9	11
Житомирська	–	–	–	–
Закарпатська	1	1	1	1
Запорізька	6	5	5	4
Івано-Франківська	2	2	2	2
Київська	–	–	–	–
Кіровоградська	–	–	–	–
Луганська	2	2	2	2
Львівська	4	5	5	5
Миколаївська	–	–	–	–
Одеська	9	9	9	10
Полтавська	3	3	3	3
Рівненська	–	–	–	–
Сумська	–	–	–	1
Тернопільська	1	-	-	-
Харківська	12	12	12	12
Херсонська	1	–	–	–
Хмельницька	–	–	–	–
Черкаська	–	–	–	–
Чернівецька	1	1	1	1
Чернігівська	3	3	3	3

Джерело: 1.

До речі, вже можна виділити певні тенденції щодо створення офшорних зон альтернативного типу. Наприклад, такі приклади існують у Латвії. Навіть Центральний банк Російської Федерації з 1999 р. включає цю країну до переліку держав і територій, де розміщені офшорні зони, хоча вона аж ніяк не є офшорною зоною в теперішньому розумінні. Щоправда, у Латвії існують банки, що спеціалізуються на наданні послуг російським клієнтам та їхнім офшорним компаніям, які зареєстровані поза Латвією. Велику активність виявляли банки Латвії у наданні послуг з відкриття кореспондентських рахунків офшорним банкам, що сприяло створенню цілої індустрії з конвертації рубльових коштів і переказу їх в інші країни.

Створення в Україні офшорних зон нового типу – комплексний процес. У ньому на початках треба буде виділити як пріоритетну податкову політику. Сфера бізнесу помічає її швидше і прямує в зону податкових канікул. І тут підприємці мають знайти все те, що робить комфортним здійснення їхньої діяльності, що спонукає їх запрошувати своїх партнерів у цю зону. При цьому не треба думати, що бізнесмена цікавлять лише ставки податку на прибуток. Вони є елементом, що дають перший поштовх для перенесення бізнесу в іншу країну, після чого вивчають інші фактори.

Хто може бути клієнтом чи нерезидентом офшорної зони України? По-перше, банки й компанії регіону Середземного та Чорного морів. По-друге, компанії країн, які зареєстровані в теперішніх офшорних зонах і яким потрібно перейти в іншу юрисдикцію без втрати юридичної особи, тобто без закриття банківських рахунків і припинення існуючих контрактів. По-третє, фірми, які приймають рішення щодо свого місця перебування, залежно від діючих ставок податку. По-четверте, банки і компанії, які шукають вигідніших умов подвійного оподаткування. По-п'яте, зацікавленні у відкритті кореспондентських рахунків банки.

Для функціонування податкової гавані нового типу треба мати висококомпетентні (відповідно, високооплачувані) кадри, які спроможні розробляти легальні (в рамках чинного вітчизняного і зарубіжного законодавства) і дієві (які активно використовує міжнародний бізнес) схеми податкового планування. Для їхньої інтеграції у світові фінансові ринки державний апарат, особливо дипломатичні служби України, мають цілеспрямовано працювати над укладанням угод з іншими державами щодо подвійного оподаткування. Ці схеми повинні мати конструкції, у яких компанії офшору можуть взаємодіяти з позаофшорними компаніями.

Бажано, щоби розробники моделей українських офшорів урахували геополітичне місце та роль України, особливо як країни-сусіда Європейського Союзу, і створили найсприятливіші умови для компаній і банків, що працюють одночасно на ринках ЄС і СНД. Тут можна використати деякі зарубіжні конструкції, наприклад, такі, що носять назви «голландського бутерброда» і «голландського сендвічу». «Голландський бутерброд» складається з нідерландського холдинга і компанії Нідерландських Антильських островів, що володіє акціями першого. Цю схему використовують для мінімізації по-

датків у джерела при отриманні дивідендів від компаній з країн, що пов'язані з Нідерландами угодами про скасування подвійного оподаткування. При виплаті податків у Нідерланди податки у джерела малі через таку угоду; при виплаті на Антили вони малі через податкову угоду між Нідерландами і Нідерландськими Антильськими островами. Крім того, нідерландський холдинг звільнений від податку на доходи у вигляді дивідендів, а Антильська компанія платить податок на такий дохід за низькою ставкою. Зрештою, сумарна ставка податків, що сплачують у Нідерландах та на Антилах, невелика і становить всього 10,2%. «Голандський сендвіч» включає антильський холдинг, що володіє нідерландським холдингом, який, у свою чергу, володіє іншим антильським холдингом, котрий уже володіє власністю в США. Ця схема втратила свою актуальність через зміни в законодавстві США і скасування податкової угоди між США та Антилами, але її можна використати в інших країнах.

З досвіду нинішніх офшорних зон можна також запозичити порядок, за яким статус компаній офшорної зони надається таким компаніям, що є власністю нерезидентів, але управляються громадянами України, не ведуть свій бізнес у країні власника і сплачують щорічне мито країні перебування. При цьому в українських офшорах доцільно створювати сприятливий клімат для компаній різноманітних форм: закритого типу, відкритого типу, з обмеженою відповідальністю та з необмеженою відповідальністю, акціонерні товариства. Залежно від видів діяльності, це можуть бути торговими, холдинговими, страховими, трастовими, фінансовими, офшорними банками.

Щодо законодавчої бази, то вона має бути узгоджена з завданням із розвитку офшорних зон. Здається, що багато цікавих ініціатив добре «запрацювали» би саме в умовах прив'язки до конкретної території країни, де комфортно працювати іноземним компаніям. Візьмемо для прикладу заходи із залучення іноземних банків для роботи в Україні. Останній з найсуттєвіших – подання НБУ в порядку законодавчої ініціативи на розгляд Верховної Ради України законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» (реєстраційний номер № 3561) щодо надання права іноземним банкам створювати свої філії на території України. Вважають, що прийняття такого законопроекту сприятиме активному залученню іноземного капіталу, застосуванню сучасних банківських технологій, розширенню спектра сучасних банківських послуг, прискоренню вступу України до Світової організації торгівлі, адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а також інтеграції банківської системи у світову фінансову систему [10]. Є великі сумніви, що, будучи прийнятим, такий закон дійсно дасть той результат, на який очікують, а саме – що в усіх регіонах України з'являться філії іноземних банків. Треба вести регіональну політику щодо залучення іноземного капіталу і розвитку системи банківських послуг фінансових центрів. Одним з кроків має бути створення офшорних зон нового типу.

Література

1. Бюлетень Національного банку України. – № 5/2004 (136). – С. 149.
2. Вірван Л. А. Фінансова інтеграція сучасного ринку капіталів // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 118–124.
3. Гриценко Р. Структуризація та консолідація банківського сектору України // Вісник НБУ. – Квітень 2004. – С. 4–8.
4. Єрмолаєв А. Реконструкція держави. До дня незалежності // День. – 2004. – 21 серпня.
5. Луцишин З. О. Міжнародні валютно-фінансові відносини: практична філософія і реалії української економіки. – Тернопіль: Збруч, 1997. – 450 с.
6. Мочерний С. Міжнародний рух капіталів // Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 407–409.
7. Патрікац Л., Крохмалю Д. Проблеми і перспективи банківської системи України // Вісник НБУ. – 2004. – № 1. – С. 38–43.
8. Пефтиев В., Черновская В. Развивающийся мир: глобализация или рационализация // МЭ и МО. – 2000. – № 7. – С. 42.
9. Рубцов Б. Б. Мировые рынки ценных бумаг. – М.: Экзамен, 2002.
10. Тігіпко С. Л. Банківська реформа: рік перший. – Київ: Національний банк України, 2004 // http://www.bank.gov.ua/Inf_mat/Of_mat/comprehensive_prog/Fristyear.
11. Aliber, R. Z., The integration of the offshore and domestic banking system, in: Journal of Monetary Economics, 1980, p. 509–526.
12. Chang, S. Y., The Economic Impact of offshore Banking Centers on the Host Countries, in: Park Y. S. / Essayad, M. (eds.) a. a. O., 1989, p. 143–157.
13. Clark E. International Finance. Second Ed. – L.: Thompson, 2002.
14. Dale, R. The regulation of international banking, Cambridge, 1984.
15. International Financial Statistics. – Wash.: IMF, October 1999.
16. International Capital Markets. Developments, Prospects, and Key Policy Issues. – Wash.: IMF, September 2000, p. 17.
17. International Capital Markets, Developments, Prospects, and Key Policy Issues. – Wash.: IMF, August 2001, p. 20, 21.
18. International Financial Statistics. – Wash.: IMF, December 2002.

19. Park Y. S. The Economics of offshore financial centers, in: Columbia Journal of World Business, 1982, p. 31–35.
20. Park Y. S. Recent functional changes in international finance and their implications for international financial centers, in: Park Y. S./Essayad, M. (eds.) a. a. O., 1989, p. 235–246.
21. Sauernheimer K. Internationale Kapitalbewegungen, flexible Wechselkurse und gesamtwirtschaftliches Gleichgewicht. – Hamburg: Verlag Weltarchiv, 1980.
22. Spahn P., van den Busch. Position und Entwicklungsperspektiven des Finanzplatzes Frankfurt. – Wiesbaden: Forschungs- und Entwicklungsgesellschaft Hessen mbH, 2002.
23. World Economic Outlook. – Wash.: IMF, October 1997.

Стаття надійшла до редакції 14 жовтня 2004 р.